

**תרומת החינוך המקצועי לעיר: זהות מקומית, אי שוויון (צמצום פערים)
ופיתוח מדיניות חינוכית עירונית**

תקציר החיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת

גלית בינט

**עבודה זו נעשתה בהדרכתם של
פרופ' אבנר דה-שליט ופרופ' מומי דהן**

הוגש לסנט האוניברסיטה העברית בירושלים

יוני/2021

מחקר זה מומן על ידי המוסד לביטוח לאומי

מכתב תרומה

מחקר זה רואה אור בתמיכת המוסד לביטוח לאומי כמו גם מכוני מחקר וקרנות נוספים¹: המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק, הקתדרה על-שם מקס קמפלמן לדמוקרטיה וזכויות אדם ומכון לוי-אשכול לחקר החברה, הכלכלה והמדיניות בישראל.

כן זכתה הצעת המחקר בפרס הצטיינות על שם ז'אק נאס למחקר בנושא כלכלה פוליטית.

¹ מצוינים לפי סדר הא'ב'.

תקציר

חינוך טכנולוגי ומקצועי מבוסס מקום משלב בין בית הספר לסביבת חיי התלמידים, באמצעות התנסותם בתעשייה ובמקומות עבודה ביישוב ובקהילה. בכך הוא מבקש ליישם דרכי הוראה מגוונות, להקנות ידע ומיומנויות, הנחוצים להשתלבות בכלכלה ובחברה ולהוות גשר בין מערכת החינוך למציאות בה היא פועלת (Smith and Sobel, 2010). תלמידים המשתתפים בתכניות אלו מהווים חלק מקבוצת צעירים, המושכת אליה התעניינות גוברת והולכת בשנים האחרונות מצד מדינות ורשויות מקומיות, שכן הם והתהליכים הנוגעים בהם נקשרים לשלוש התפתחויות כלכליות וחברתיות: האחת – כלכלה דואלית, המבחינה בין הסקטור המודרני לזה המסורתי בפיריון עבודה, בשכר ובאיכות חיים ומתבטאת בפערים בין מרכז לפריפריה ובין מעמד גבוה למעמד בינוני ונמוך (Lewis, 1954). השנייה – היא העצמת השלטון המקומי, הנותן מענה יעיל לאתגרים מקומיים וכלכליים, מייצג קהילות מגוונות וצובר אמון ציבורי הולך וגדל (פינקלשטיין, 2020). העצמה זו חוללה תהליכי שינוי, עיצבה מחדש את הערים ודמותן, הבנתה את זהותן המקומית וחיזקה את תחושת המקום של התושבים והיקשרותם אליהן (בן-אליא, 2007, עמ' 13-16). השלישית – הפיכת אידיאל האדם האוטונומי, הכרוך בשליטה עצמית ובהגשמה עצמית, למרכזי בדמוקרטיה הליברלית המערבית (אבירם, 2000). שלוש התפתחויות כלכליות וחברתיות אלה מוצאות את ביטוין בעבודת המחקר הנוכחית.

השאלה המרכזית העומדת בבסיס עבודת המחקר היא: מהי התרומה של חינוך טכנולוגי מקצועי מבוסס מקום – לפרט, לסביבת מגוריו, לכלכלה ולחברה? לחינוך זה משימה עודפת על החינוך העיוני – הכוונה לקריירה ולהשגת תחושת המסוגלות, ביטחון כלכלי ותעסוקתי, תוך שימת דגש על מיצוי ההזדמנויות הקיימות ביישוב ובקהילה. ההשערה של העבודה היא שיחסי הגומלין הנגזרים מפדגוגיה זו מגבירים לכידות חברתית (Gruenewald and Smith, 2014), ותורמים לחיזוק היקשרותם של התלמידים למקום.

מבנה המחקר, השערות וממצאים: המחקר נחלק לשלוש שאלות נפרדות. כל אחת מהן מפרנסת מאמר, הנובע ממסגרת תיאורטית שונה. ביחד הם נשזרים לכדי אמירה תאורטית רחבה. שני המאמרים הראשונים בוחנים את המתאם הקיים בין השתתפות תלמידים בתוכניות מבוססות מקום בחינוך הטכנולוגי-מקצועי, לבין (א) תחושת המקום וההיקשרות אליו ו (ב) תחושת המסוגלות העצמית ביחס לניעות בין דורית. המאמר השלישי בוחן את הקשר הסיבתי שבין התכנית החינוכית לאוריינטציה העתידית של התלמידים. שני המאמרים הראשונים מתבססים על מסד

נתונים שנאסף בראשית המחקר, והשלישי מתבסס באופן השוואתי על מסד הנתונים בראשית התכנית ובסיומה.

(1) המאמר הראשון, מהם הגורמים העיקריים שעשויים לסייע בעיצוב תחושת מקום בקרב בני נוער? יוצא מתוך תיאוריות העוסקות בזהות מקומית - הקשר הרגשי של אנשים למקום מגוריהם, הדימוי של המקום בעיניהם (Altman and Low, 1992), ובחירתם להישאר בו משום יכולתו למלא את צרכיהם הרגשיים, המעשיים והפיזיים (Proshansky et al. 1983). המחקר בוחן את המתאמים הקיימים בין תחושת המקום בקרב בני נוער, לבין שלושה משתנים: השתתפותם בתכנית לימוד מבוססת מקום, מאפייני היישוב בו הם גרים, ומצב הזהות שלהם על-פי הטיפולוגיה של מרסיה (1980).

המחקר נערך באחד עשר בתי ספר טכנולוגיים – מקצועיים הפרושים בפריפריה החברתית והגיאוגרפית בישראל, ואשר משלבים לימוד תיאורטי עם התנסות מעשית בבית הספר או בקהילה. המדגם הקיף 358 תלמידים. 275 מהם לומדים בבתי ספר טכנולוגיים בפיקוח משרד החינוך ו-83 בבתי ספר מקצועיים בפיקוח משרד העבודה. מערך המחקר הסתייע בשאלון והורכב משתי קבוצות בנות השוואה: קבוצת ניסוי – 162 תלמידים, הלומדים בתכניות מבוססות מקום, וקבוצת ביקורת – 196 תלמידים המתנסים בגבולות בית הספר. תחושת המקום נבחנה באמצעות ארבעה מרכיבים המשמשים לבחינת תחושת מקום והיקשרות אליו בספרות הגיאוגרפית והפסיכולוגית-סביבתית (Tuan, 1974; Altman and Low, 1992): קוגניטיבי, רגשי, הערכתי והתנהגותי. תהליך הבירור, החקירה והמחויבות של התלמידים ביחס למקום הוערכו בהתאם לטיפולוגיה של מרסיה, המגדירה ארבעה מצבי זהות באשר למקום המגורים הרצוי לצעירים. בנוסף, בדק המחקר באיזו מידה מאפיינים חברתיים וכלכליים נקשרים לנטייתם להגר מהמקום או לקבוע בו את חייהם.

ממחקר זה עולים הממצאים הבאים: (א) הזהות המקומית של התלמידים מושפעת מהיקשרות הוריהם למקום, מהמשמעויות החיוביות והשליליות שהתלמידים מייחסים למקום ומנסיבות כלכליות ואישיות. (ב) תלמידים המשתתפים בתכניות מבוססות מקום חשים גאווה מקומית וזיקה למקום, מזהים את הפוטנציאל למימוש עצמי הקיים ביישוב ומגבשים זהות, במידה גבוהה יותר מחבריהם בקבוצת הביקורת. בנוסף, מחקר זה מצביע על הפוטנציאל שיש בתכניות חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום בפיתוח הפריפריה וביצירת צמיחה בת-קיימא באמצעות מינוף יחסי הגומלין שבין צעירי המקום לבין הנכסים הכלכליים והקהילתיים הקיימים בו.

(2) המאמר השני, חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום כמקדם שוויון, נוגע בקידום שוויון הזדמנויות, המחליש את הקשרים שבין משתני הרקע של התלמידים לבין האופק הצפוי להם לתפיסתם. מחקר זה בחן סוגיה, שלגביה הספרות האקדמית מועטה: הקשר בין חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום לבין גיבוש זהות מקצועית של הפרט ותחושת מסוגלות עצמית. זו האחרונה, מהווה משתנה מתווך ביחס של התלמידים לשוויון כלכלי-חומרי, המתבטא בתפיסותיהם באשר לניעות בין-דורית ולשוויון חברתי, ביחסים בין פרטים וקבוצות. משתתפי המחקר (שאפיוניהם מפורטים לעיל) מילאו שאלון עמדות, אשר איפשר בחינה אמפירית של המתאמים הקיימים בין תכנית לימודים מבוססת מקום, לבין תפיסתם הסובייקטיבית של התלמידים את האפשרות לניעות חברתית-כלכלית, השגת סטטוס זהות מקצועי, הצפי לגבי התפתחותם לאורך החיים ותכנון הקריירה שלהם. תחושת המסוגלות העצמית ביחס ליכולתם של התלמידים להתקדם נבדקה בהתייחס לגורמים מבניים, התנהגותיים וחינוכיים, אשר לתפיסתם תרמו למיצובן החברתי-כלכלי של משפחותיהם, ואשר לדעתם עשויים לקדם או לעכב את התפתחותם האישית בעתיד. תפיסת ההתפתחות לאורך החיים והקריירה נבחנה על-פי תכניות התלמידים לעשור הקרוב, זהותם התעסוקתית ותחושת המסוגלות העצמית בהתייחס למסלולי הקריירה העתידיים שלהם. ממצאי המחקר מלמדים על תחושת מסוגלות עצמית חיובית של תלמידים בשתי קבוצות המחקר ביחס לאמונה ביכולתם להתקדם במעלה הסולם החברתי כלכלי ולהתפתח באופן אישי ומקצועי, ללא קשר לשייכותם המעמדית. עוד עולה מהמחקר כי חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום מקדם את תהליך החקר של המתבגרים, תורם להשגת זהותם התעסוקתית ומחזק את תחושת המסוגלות שלהם וביטוייה בתכניותיהם לעתיד ובתפיסתם את התפתחות הקריירה. המחקר אף מראה כי המדדים המקובלים, המשמשים לבחינת אי-שוויון, שוליים בהשפעתם על תפיסת המוביליות הבין דורית, על השוויון החברתי ועל האופן בו התלמידים מדמים את עתידם.

(3) המאמר השלישי: כיצד תורם החינוך הטכנולוגי-מקצועי לתמונת העתיד של בוגריו? – יוצא מתוך התיאוריה הנוגעת ל"אוריינטציית עתיד": התפיסה הסובייקטיבית שצעירים מפתחים לעצמם על אודות העתיד, הרצוי ושאינו רצוי מבחינתם. המחקר בוחן לראשונה באיזה מידה חינוך טכנולוגי מקצועי מבוסס מקום משפיע על אוריינטציית העתיד של תלמידיו ועל קידום האפשרות למימושה. הערכה זו התבצעה בהתייחס לארבעה תחומים: חברתי-כלכלי, לימודי-תעסוקתי, מקומי-זהותי וחקר אישי. המדגם כלל 617 תצפיות (358 בראשית התכנית ו-263

בסיומה), מהן 503 תצפיות של תלמידים בבתי ספר טכנולוגיים ו-114 תצפיות של תלמידים בבתי ספר מקצועיים. בתחום החברתי-כלכלי נבחר המיקום היחסי של משפחות התלמידים בסולם הכלכלי-חברתי, כפי שהם תופסים אותו וכן המיקום היחסי הצפוי בעיני התלמידים בעתיד. בתחום הלימודי-תעסוקתי נבחנה תחושת האוטונומיה האישית של התלמידים בבחירת תעסוקה והשכלה כמו גם תחושת השליטה שלהם באירועים שבחייהם. בתחום המקומי-זהותי, נבדקה זיקת התלמידים לסביבת חייהם ולקהילתם בהווה ובעתיד. בתחום החקר האישי - נבחר הסטטוס בו מצויים התלמידים בתהליך הבניית הזהות, כפי שהוא משתקף בתמונת העתיד המתגבשת בקרבם ביחס למקום מגוריהם, הקריירה המקצועית שלהם ותפקידי מגדר. בכל אחד מהתחומים הושוו ממוצעי שתי הקבוצות בראשית התכנית ובסיומה. חישוב הפרש ההפרשים בין הקבוצות הציג את השינוי לאורך זמן באוריינטציית העתיד של קבוצת הניסוי וקבוצת הביקורת. בדרך זו ניתן היה לעמוד על ההשפעה הסיבתית של תכנית הלימודים. הממצאים מלמדים כי חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום מקדם את תהליך החקר של המתבגרים, תורם לעיצוב תמונת עתיד מגובשת ביחס לזהותם המקומית, התעסוקתית והמגדרית, ומחזק את תחושת השליטה של התלמידים ביחס לחייהם ולעתידם, כפי שזאת מתבטאת באופן בו הם תופשים את אפשרותם לניעות בין דורית.

דיון ומסקנות עבודה זו מספקת נתונים אמפיריים החסרים בקורפוס המחקרי הקיים על חינוך טכנולוגי-מקצועי מבוסס מקום. היא עומדת על התמורות שתכנית מבוססת מקום מצליחה לחולל בקרב בני נוער ביחס לדימוי מקום מגוריהם הנוכחי, לאפשרויות אותן הוא מזמן להם, לתפיסת המסוגלות העצמית שלהם, וליכולתם לפרוץ חסמים מבניים ומנגנוני שעתוק בין-דוריים. המחקר מלמד כי חינוך מקצועי-טכנולוגי מבוסס מקום תורם לתחושת המקום ולהיקשרות אליו. אולם אין הוא כשלעצמו יכול למנוע הגירת צעירים מהיישוב. לכן, רשויות מקומיות המעוניינות בחיזוק תחושת מקום נדרשות להבנות חזון חינוכי יישובי מלכד, המטפח את הפרט כשותף בקהילה ומחזק את השותפות בין הסקטורים השונים ביישוב. המחקר אף מציע תובנות חשובות ביחס לצמצום פערים וקידום שוויון. הוא מלמד כי חינוך טכנולוגי-מקצועי, על אף דימויו הנחות, מתמודד עם הכשל המובנה (אותו מציין לם, 2000) בחינוך שווה ואחיד המצוי בבסיס בית הספר, מספק הוראה המותאמת לאוכלוסייה ההטרוגנית הבאה בשעריו, ומאמץ פדגוגיה חדשנית אשר בין היתר מתבססת על משאבי המקום והקהילה. התנסות זו בכלכלה המקומית מכוננת זהות מקצועית, מבנה תמונת עתיד הישגית, מחזקת את המסוגלות העצמית של התלמידים ומשום כך עשויה להביא לצמיחה מכלילה, ממנה ייהנו גם היישוב והקהילה.

ביבליוגרפיה:

אבירם, רוני. (2000). לקראת תיאוריית השדות המאוחדים של החינוך לאוטונומיה: פרדיגמה חדשה לחינוך בדמוקרטיית פוסט מודרניות, ירושלים: משרד החינוך

בן-אליא, נחום. (2007). החוליה החסרה: שלטון אזורי בישראל. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

לם, צבי. (2000). לחץ והתנגדות בחינוך. תל אביב: ספרית פועלים

פינקלשטיין, אריאל. (2020). השלטון המקומי בישראל: רקע כללי, סוגיות ליבה ואתגרים. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה

Altman, Irwin, Low Seta M (1992), *Place Attachment*, Springer.

Lewis, W. Arthur. (1954) Economic Development with Unlimited Supplies of Labor. *The Manchester School* 22(2): 139–91.

Marcia, J.E. (1980). Identity in Adolescence. In: *Handbook of Adolescent Psychology*, Adelson, J. (Ed.). New – York: Wiley. pp: 159-187

Nurmi, Jari.Erik. (1991). How do Adolescents See their Future? A Review of the Development of Future Orientation and Planning". *Developmental Review* 11 (1):1-59.

Proshansky, Harold M., Fabian, Abbe. K. & Kaminoff, Robert. (1983). Place-identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3 (1), 57-83.

Seginer, Rachel. (2009). *Future Orientation: Developmental and Ecological Perspectives*. New York: Springer

Smith. A.Gregory and Sobel, David. (2010) *Place- and Community-Based Education in Schools*. Lewis & Clark College. Antioch University New England. Routledge

Tuan, Yi-Fu. (1974). *Topophilia*. Englewood Cliffs, NJ. Prentice-Hall.